

Joanna Potęga
Biblioteka Narodowa

Polskie i europejskie projekty digitalizacji czasopism ? przegląd koncepcji

Zbiory czasopism w bibliotekach, to obszerne kolekcje cennych obiektów, mających olbrzymie znaczenie historyczne, naukowe, społeczne, edukacyjne. To także materiały XIX i XX-wieczne szczególnie zagrożone rozpadem - drukowane na *kwaśnym papierze* ze ścierem drzewnym, którego trwałość obliczona jest na około 150 lat i w wielu przypadkach właśnie dobiega końca. Programy ochrony i konserwacji tych zasobów, a także kompletowania i scalania czasopism w bibliotekach realizowane są od wielu lat. W pracach tych doskonale sprawdziła się metoda mikrofilmowania - tworzenia dostatecznie trwałych, tanich w eksploatacji i przechowywaniu kopii oryginalnych dokumentów. Niemniej jednak mikrofilm, podobnie jak i oryginał, podlega w bibliotece ograniczeniom nałożonym przez tradycyjne systemy udostępniania zbiorów. Stąd, wraz z powstawaniem i rozwojem nowych technologii informatycznych w placówkach bibliotecznych, archiwach pojawiły się koncepcje równoczesnego (bądź wyłącznego) tworzenia kopii cyfrowych zagrożonych archiwaliów i tym samym umożliwienia teoretycznie nieograniczonego dostępu, a także ułatwienia sporządzania kolejnych kopii bez strat w ich jakości.

Kwestia nietrwałości nośników fizycznych, na których zapisywane są kopie cyfrowe, szybkość zmian technologicznych w odniesieniu do sprzętu komputerowego, jak i oprogramowania, a także konieczność długotrwałego zaangażowania funduszy i zasobów to problemy, z którymi muszą zmagać się biblioteki podejmujące wyzwania digitalizacji swoich zbiorów czasopiśmienniczych. Specyfika czasopism, ich formy wydawniczej, objętości, jakości papieru czy sposobów przechowywania, jak również archiwizacji, przechowywania, przetwarzania ogromnych ilości plików implikuje dodatkowe trudności przy przenoszeniu na formę cyfrową. Stąd programy zakładające digitalizację czasopism pojawiły się w bibliotekach zdecydowanie później niż te obejmujące zbiory książkowe czy rękopiśmienne. Początkowo - często jako jeden z elementów ogólnych projektów ochrony zbiorów na podłożu papierowym. Tak było w przypadku holenderskiego programu *Metamorfoze* zainicjowanego w 1997 roku, finansowanego przez Ministry of Education, Culture and Science, a realizowanego przez National Library of the Netherlands wraz z National Archives^[1]. Celem projektu była ochrona zbiorów z lat 1840-1950, szczególnie zagrożonych rozpadem. Objęto nim m.in. dzienniki narodowe ukazujące się po 1869 roku oraz wszystkie gazety holenderskie z okresu II wojny światowej. Co prawda, podstawowym działaniem jest tu konserwacja i mikrofilmowanie, ale uwzględniono też digitalizację oraz stworzenie dostępu poprzez Internet do poszczególnych obiektów (w wyborze). Podobnie w międzynarodowym projekcie *META-e The Metadata Engine*, realizowanym w latach 2000-2003, finansowanym przez Komisję Europejską (5 Program Ramowy Badań, Rozwoju Technologicznego i Prezentacji Unii Europejskiej), znalazły się czasopisma z przełomu XIX i XX wieku.

Uczestnikami tego przedsięwzięcia było czternaście instytucji, m.in.: University of Innsbruck, Austria - koordynator, University of Linz, University of Florence, Włochy, Bibliotheque Nationale de France, The National Library of Norway oraz Cornell University Library, USA, a głównym założeniem - ułatwienie udostępniania, archiwizacji i przechowywania dokumentów papierowych (książek i czasopism) poprzez ich konserwację, digitalizację i sieciową prezentację^[2]. Efektem przeprowadzonych prac, obok stworzenia oprogramowania *METAe Engine* (wspomagającego procesy archiwizacji i digitalizacji materiałów historycznych), jest strona *Austrian Literature Online - ALO* (<http://www.literature.at/>) z dostępem do zbioru ponad 10 000 dokumentów (10 182)^[3], wśród których znajdują się czasopisma XIX i XX-wieczne. Drugim ciekawym przedsięwzięciem realizowanym od 2003 roku w Austrii przez Bibliotekę Narodową wraz z bibliotekami austriackimi (głównie akademickimi) jest projekt, w całości już poświęcony czasopismom - *Austrian Newspapers Online ANNO* (<http://anno.onb.ac.at/>). Ma on na celu stworzenie internetowej czytelnicy dawnej prasy (z ostatnich 300 lat) z jednoczesnym scalaniem i archiwizacją na mikrofilmach kompletnych tytułów.

Strona *ANNO*, oprócz umożliwienia dostępu do zdigitalizowanych czasopism (niestety, z minimalnymi możliwościami przeszukiwawczymi), zawiera również szczegółowe informacje o prezentowanym tytule, m.in. wydawcach, drukarzach czy redaktorach danego pisma. Taka koncepcja tworzenia szeroko dostępnych zdigitalizowanych zasobów czasopiśmienniczych, koncentrująca się wyłącznie na narodowej

historycznej kolekcji prasy danego państwa (regionu) realizowana jest w wielu bibliotekach europejskich. Doskonałym przykładem, obok projektu ANNO, jest działająca już od 2001 roku *A Nordic Digital Newspaper Library TIDEN* (<http://tiden.kb.se/>). To wspólne przedsięwzięcie bibliotek: Finlandii (Helsinki University Library The National Library of Finland), Danii (The Danish State and University Library in Aarhus), Szwecji (The Royal Library the National Library of Sweden) i Norwegii (The National Library of Norway) ma na celu umożliwienie szerokiego dostępu do prasy skandynawskiej z lat 1640-1890, jak również przetestowanie technik optycznego rozpoznawania pisma na bazie zdigitalizowanych mikrofilmów^[4]. Dobierając materiał do mikrofilmowania, wzięto pod uwagę rangę danego czasopisma oraz obowiązujące w poszczególnych krajach przepisy prawa autorskiego. Każda z bibliotek ściśle określiła również zakres chronologiczny: w Szwecji wybrano czasopisma z lat 1640-1721, w Danii - gazety z lat 1751-1890, w Finlandii - prasę codzienną z lat 1771-1890, w Norwegii - trzy tytuły ukazujące się w latach: 1815-1882, 1802-1900, 1893-1978. Digitalizacja przeprowadzana jest z mikrofilmów, a efekty prac prezentowane są na stronach internetowych bibliotek uczestniczących w tym projekcie (Finlandia - *The Finnish Historical Newspaper Library 1771-1890*, Norwegia - *Digitale aviser*, Szwecja - *Swedish newspapers*, Dania - *Adresseavisen*)^[5]. Podkreślić tu należy, iż biblioteki nie zostały zobligowane do stworzenia jednakowego interfejsu dla użytkowników czy zastosowania tych samych narzędzi do budowy prezentacji. Również kwestia przeszukiwania kolekcji w pewnym stopniu pozostała otwarta. Biblioteka fińska oraz szwedzka zastosowały techniki OCR dla zdigitalizowanego materiału, tym samym umożliwiając przeszukiwanie pełnotekstowe swoich kolekcji. Dodatkowo w Finlandii dostępny jest również indeks artykułów, a małą ciekawostką tej strony jest *Newspapers published today 150 years ago* czyli newsy sprzed 150 lat.

1. *The Finnish Historical NewspaperLibrary 1771-1890* - strona główna (<http://digi.lib.helsinki.fi/sanomalehti/secure/main.html>)

W Danii i Norwegii nacisk położono natomiast na zamieszczenie w sieci jak największej i najpełniejszej kolekcji wybranych zbiorów, z zachowaniem jedynie minimalnych możliwości przeszukiwania (poprzez tytuł, datę i miejsce publikacji).

2. *Digitale aviser* - strona główna projektu
realizowanego przez The National Library of Norway
(<http://www.nb.no/avis/>)

Obok ogólnych, bardzo obszernych prezentacji cyfrowych zasobów czasopiśmienniczych, w bibliotekach europejskich powstają również liczne kolekcje prasy, o ściśle określonych ramach tematycznych, chronologicznych czy geograficznych, dążące do maksymalnej kompletności w prezentowanych materiałach. Taką właśnie strategię w tworzeniu internetowych czasopiśmienniczych prezentacji przyjęła Die Deutsche Bibliothek. W latach 1997-2003 został tam zrealizowany projekt digitalizacji wybranych czasopism i gazet niemieckich opublikowanych na emigracji (zarówno do krajów europejskich, jak i pozaeuropejskich) w latach 1933-1945 - *Eilpresse Digital* (http://www.ddb.de/eng/wir/projekte/exilpresse_digital.htm)^[6]. Stworzono tu reprezentatywny przegląd zawierający przykłady wszystkich rodzajów czasopism (kulturalnych, politycznych, literackich, naukowych). Podkreślić należy, iż ważnym kryterium doboru był też stan papierowych wersji czasopism oraz ich ograniczona dostępność. Skoncentrowano się głównie na czasopismach nieposiadających reprintów i mikrofilmów, zachowanych tylko w jednym egzemplarzu oraz wyłączonych z powszechnego udostępniania ze względu na zbyt duże zniszczenie. Cała kolekcja, po zdigitalizowaniu i opracowaniu, bazująca na darmowym oprogramowaniu Harvest System (Version 1.4) jest dostępna na stronach internetowych biblioteki niemieckiej. Z wykorzystaniem tego samego oprogramowania powstaje w DDB kolejna interesująca kolekcja *Jewish periodicals during the NS regime in Germany* (<http://deposit.ddb.de/online/jued/jued.htm>). Przewidziana do realizacji na lata 2004-2006 obejmuje najważniejsze czasopisma żydowskie powstałe w Niemczech, po przejęciu władzy przez nazistów w 1933 roku. Prezentacja ta powiązana jest z projektem Deutsche Forschungsgesellschaft DGF^[7] (Niemieckiego Towarzystwa Naukowego) zatytułowanym *Retrospective Digitalisation of Jewish periodicals in the German speaking area (Compact Memory)*.

3. Jewish periodicals during the NS regime in Germany
 - strona główna (<http://deposit.ddb.de/online/jued/jued.htm>)

Podsumowując zaprezentowane tu w dużym skrócie i wyborze przykłady czasopiśmienniczych projektów digitalizacyjnych, zrealizowanych w europejskich bibliotekach (narodowych i uniwersyteckich) warto zwrócić uwagę na szczególną dbałość w określaniu kryteriów i procedur wyboru materiałów przeznaczonych do przenoszenia na postać cyfrową. Przede wszystkim do archiwizacji cyfrowej wybrane zostały pozycje pozostające już poza zainteresowaniem prawa autorskiego i praw pokrewnych. Po przeanalizowaniu intelektualnej wartości materiałów źródłowych oraz starannym oszacowaniu kosztów i korzyści konwersji, określono grupy użytkowników (obecnych i przewidywanych), których potrzeby ma zaspokajać realizowany projekt. Równie starannie dobierano optymalną i stabilną technologię do realizacji wytyczonych wcześniej celów (nierzadko wybór poprzedzony był licznymi testami i sprawdzaniem różnych wariantów możliwych rozwiązań technologicznych). Jak wskazują powyższe przykłady, taki szczegółowy i bardzo przemyślany proces jest w dużym stopniu gwarancją stworzenia projektu cieszącego się dużą popularnością wśród użytkowników, jednocześnie skutecznie odciążającego zagrożone zbiory czasopiśmiennicze.

W polskich bibliotekach planowe koncepcje przenoszenia zbiorów na formę cyfrową pojawiły się w początkach XXI wieku. W miarę upływu czasu i nabywaniu pierwszych doświadczeń w realizowaniu inicjatyw digitalizacyjnych, testowaniu możliwości technologicznych, a co ważniejsze wraz z coraz powszechniejszym powstawaniem wyspecjalizowanych pracowni digitalizacyjnych, wiele bibliotek w Polsce podjęło działania zmierzające do przeniesienia unikatowych i zagrożonych rozpadem czasopism na nośniki cyfrowe. I tak, obok rękopisów, inkunabułów czy starych druków, na listach zbiorów zdigitalizowanych pojawiła się XIX i XX-wieczna prasa (zwłaszcza regionalna). Choć początkowo inicjatywy te ograniczały się jedynie do tworzenia kopii cyfrowych na dyskach optycznych i udostępniania ich wyłącznie na miejscu w czytelnich (ewentualnie w sprzedaży)^[8], to obecnie coraz częściej czasopisma można odnaleźć zarówno na stronach internetowych bibliotek, jak i w zasobach nowopowstających bibliotek cyfrowych. Wchodzą tam w skład przede wszystkim kolekcji regionalnych (np. *Gazeta Bydgoska* lata 1922-1924, *Dom Rodzinny: dodatek tygodniowy do Słowa Polskiego* lata 1925-1933, *Słowo Polskie*, *Dziennik Gazeta Toruńska* lata 1923-1925 w Kujawsko-Pomorskiej Bibliotece Cyfrowej^[9] czy *Dziennik Ostrowski* 1936-1939, *Przyjaciel Ludu* z lat 1834-1849 w Wielkopolskiej Bibliotece Cyfrowej^[10]) i co najważniejsze - pojawiają się tam w miarę kompletnych zasobach (docelowo zapewne wszystkie tytuły prasy regionalnej będą dostępne w komplecie). Natomiast doświadczenia polskich bibliotek w zakresie tworzenia cyfrowych kolekcji stricte czasopiśmienniczych nie są, niestety, zbyt liczne. Jedną z pierwszych prób był, zrealizowany w 2001 roku, pilotażowy projekt, Biblioteki Instytutu Literatury Polskiej i Instytutu Kultury Polskiej Uniwersytetu Warszawskiego, przygotowania internetowej ekspozycji dawnej prasy (*Chimera* z lat 1901-1907 oraz *Tygodnik Ilustrowany* z lat 1859-1865). Głównym założeniem tego przedsięwzięcia było przetestowanie możliwości wykorzystania techniki cyfrowej przy przygotowaniu tego rodzaju ekspozycji. Obecnie,

zdaniem autora projektu, prezentacja ta *ma już, po kilku zaledwie latach, jedynie historyczny walor*^[11]. Na marginesie trzeba tu dodać, iż w 2006 roku Biblioteka Uniwersytecka KUL w ramach własnego projektu *Digitalizacja* zaprezentowała kolejne lata (1867-1871) Tygodnika Ilustrowanego (http://pater.kul.lublin.pl/digitalizacja/tygodnik_ilustrowany/tygodnik_ilustrowany_wersja_cyfrowa.htm).

W 2003 roku w ramach współpracy Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego z Biblioteką Narodową rozpoczęto tworzenie Cyfrowej Kolekcji Czasopism Polskich. W projekcie tym podstawą do sporządzania kopii cyfrowych są bogate zbiory mikrofilmowe BN. Ramy chronologiczne tego projektu określono bardzo szeroko - w Internecie mają docelowo znaleźć się czasopisma z lat 1661-1945, jednocześnie ograniczone w prezentacji do czołowych tytułów prasy polskiej i polskich czasopism naukowych^[12]. Choć obecnie dostępnych jest jedynie 12 tytułów (w niepełnym zasobie), to mamy nadzieję, iż istniejące bogate zaplecze źródłowe, techniczne, a także świadomość wagi tego przedsięwzięcia ostatecznie umożliwią szeroką prezentację podstawowego kanonu prasy polskiej.

Czasopisma, a zwłaszcza gazety (wielkoformatowe i często oprawne) są trudnym materiałem do digitalizacji - proces ten w takich przypadkach jest kosztowny oraz bardzo czo- i pracochłonny. Problemy wiążą się również ze składowaniem, archiwizacją i udostępnianiem w Internecie zdigitalizowanych zasobów. Pojawiające się coraz to nowsze formaty zapisu danych (na przykład bardzo ostatnio popularny i często wykorzystywany DjVu) i rozwój technologii pamięci masowej stwarzają coraz większe możliwości dla tworzenia tego typu prezentacji. Przykłady zagraniczne pokazują, iż przy realizacji dużych przedsięwzięć digitalizacyjnych, gdzie nakłady finansowe są bardzo wysokie, sprawdzonym rozwiązaniem jest wspólne działanie bibliotek, co zasadniczo zmniejsza koszty jednostkowe. Nierzadko też w pracach nad takimi projektami biblioteki korzystają z pomocy finansowej instytucji rządowych, organizacji czy fundacji wspierających rozwój nauki, bibliotek czy nowoczesnych technologii.

Polskie inicjatywy, choć niezwykle cenne, są jeszcze zbyt mało widoczne i zbyt nieśmiałe, co zapewne w dużym stopniu wynika z problemów związanych z koniecznością długotrwałego zaangażowania funduszy i zasobów. Jednak fakt, iż biblioteki widzą konieczność tworzenia szeroko dostępnych cyfrowych kolekcji czasopism i podejmują się takich zadań napawa optymizmem. Dzięki temu jest szansa, że wiele cennych zabytków czasopiśmiennictwa polskiego, a także szczególnie zagrożone rozpadem zbiory XIX i XX-wieczne, będą dostępne dla historyków, badaczy, a przede wszystkim czytelników niemających do tej pory możliwości dotarcia do tego typu zasobów.

Przypisy

[1] *Metamorfoze* [on-line]. [dostęp 16 marca 2006]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.metamorfoze.nl>.

[2] *META-e The Metadata Engine Project* [on-line]. [dostęp 16 marca 2006]. Dostępny w World Wide Web: <http://meta-e.aib.uni-linz.ac.at/>.

[3] *alo Austrian Literature Online* [on-line]. [dostęp 18 marca 2006]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.literature.at/webinterface/library>.

[4] *TIDEN A Nordic Digital Newspaper Library* [on-line]. [dostęp 16 marca 2006]. Dostępny w World Wide Web: <http://tiden.kb.se/>.

[5] Strona TIDEN zawiera jedynie szczegółowe informacje o projekcie oraz odsyłacze do poszczególnych kolekcji.

[6] Projekt *Exilpresse Digital* był wkładem Die Deutsche Bibliothek do projektu Bibliotheca universalis.

[7] Deutsche Forschungsgesellschaft DGF jest organizacją m.in. finansującą badania i projekty naukowe w Niemczech, w tym także omówione projekty digitalizacji niemieckich czasopism emigracyjnych i żydowskich.

[8] Por. POTĘGA, J. Digitalizacja czasopism w bibliotekach europejskich. *Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej* 2004, nr 1, s. 7-8; Dostępna również wersja elektroniczna [on-line]. [dostęp 16 marca 2006]. Dostępny w World Wide Web: http://www.bn.org.pl/doc/b_1_2004.pdf. ISSN 0006-3983.

[9] *Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa* [on-line]. [dostęp 16 marca 2006]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra>.

[10] *Kujawsko-Pomorska Biblioteka Cyfrowa* [on-line]. [dostęp 16 marca 2006]. Dostępny w World Wide Web: <http://kpbc.umk.pl/dlibra>.

[11] FRANKE, J. Warianty rozwoju cyfrowych kolekcji. In *Bibliologia, biblioteki, bibliotekarze*. Warszawa: Wydawnictwo SBP, 2005, s. 79.

[12] Cyfrowa kolekcja czasopism polskich. In *Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie* [on-line]. BUW [dostęp 16 marca 2006]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.buw.uw.edu.pl/zasoby/ckcp.htm>.

Bibliografia

1. BABIK, W. Digitalizacja zbiorów bibliotecznych i archiwalnych to odpowiedź, ale jakie jest pytanie? *Praktyka i Teoria Informacji Naukowej i Technicznej*, 2005, T. 13, nr 1, s. 3-7.
2. BUTKIEWICZ, M. Digitalizacja zbiorów w bibliotekach naukowych. In *Biblioteka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego* [on-line]. [dostęp 7 marca 2006]. Dostępny w World Wide Web: http://pater.kul.lublin.pl/akademia/2003_05_05/digitalizacja_zbiorow_bibliotek.htm.
3. FRANKE, J. Warianty rozwoju cyfrowych kolekcji. In *Bibliologia, biblioteki, bibliotekarze*. Warszawa: Wydawnictwo SBP, 2005, s. 73-89.
4. MARGYŚ, R. Problematyka digitalizacji zasobów archiwalnych. *Archiwa, Biblioteki Muzea Kościelne* 2004, T. 81, s. 35-44.
5. SCHMIDT, K. Delos - wyspa wiedzy w morzu dokumentów elektronicznych. *Archeion* 2003, T. 105, s. 244-258.
6. WIŚNIEWSKA, A. Austriacka Biblioteka Narodowa. *Biblioteka* 2004, nr 8, s. 155-176.
7. *AustriaN Newspapers Online* [on-line]. [dostęp 16 marca 2006]. Dostępny w World Wide Web: <http://anno.onb.ac.at/>.
8. *Exilpresse Digital* [on-line]. [dostęp 16 marca 2006]. Dostępny w World Wide Web: http://www.ddb.de/eng/wir/projekte/exilpresse_digital.htm.
9. *Jewish periodicals during the NS regime in Germany* [on-line]. [dostęp 16 marca 2006]. Dostępny w World Wide Web: http://www.ddb.de/eng/wir/projekte/jued_periodika.htm.

Polskie i europejskie projekty digitalizacji czasopism ? przegląd koncepcji / Joanna Potęga// W: Biuletyn EBIB [Dokument elektroniczny] / red. naczelny Bożena Bednarek-Michalska. - Nr 4/2006 (74) kwiecień. - Czasopismo elektroniczne. - [Warszawa] : Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich KWE, 2006. - Tryb dostępu: <http://www.ebib.info/2006/74/potega.php>. - Tyt. z pierwszego ekranu. - ISSN 1507-7187